

Hicrî Dördüncü Asır Dilcilerinden Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in Arapça Fiillere İlişkin Farklı Bir Tasnif Denemesi

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ İRFAN KÖSE*

Öz

Bu çalışma, hicrî dördüncü yüzyılda yaşamış bir Arap dili bilgini olan Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in (ö. 338/950'den sonra), Arapçadaki fiillerin tasnifini incelemeyi amaç edinmiştir. Bir dilin söz varlığı içinde fiil, yazılı ve sözlü iletişim aracı olan dizgelerin önemli unsurlarından biridir. Fiiller her türlü olay, oluş ve durumu anlam olarak bünyesinde barındıran yapılardır. Ancak çekimli bir fiil, biçim bilimsel özelliği açısından zaman ve kişilere de kılavuzluk eder. Dil çalışmalarında, her dilde olduğu gibi Arapçada da dilin kendine özgü yapısı dikkate alınarak fiiller, çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Arapça fiillerin tasnifi gelenekselleşmiştir. Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in Arapça fiilleri, kendisinden önceki dil çalışmalarından farklı bir tasnife tabi tutması ilgi çekicidir. Kuramsal dil normlarının, dilin olgusal ve toplumsal yönünü gölgelemesini doğru bulmayan müellifin fiillere bakışında, dilin işlevsel boyutu daha belirgindir. Müellif, özellikle dilin morfolojik yapısının tümüyle ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar açısından erken sayılabilecek bir dönemde, fiil çeşitliliği ve eylem-zaman ilişkisiyle ilgili Arapçanın problemlerinin farkındadır. O, söz konusu problemi çözme çabası kapsamında, dilin formel yapısıyla yetinmemiş, özellikle zamana göre fiili taksiminde açıkça görüldüğü üzere, biçim yerine, anlamı ve kullanımını önclemiştir. Müellifin fiili tasnif çalışması, bazı yönleriyle geleneksel sınıflandırmayla örtüşse de söz konusu sınıflandırmadan ayrılan ve özgün karakter sergileyen birçok yönü vardır. Onun, müstakil bir araştırmanın öznesi olmaya değer, kendine özgü fiil taksimi, aynı zamanda bu çalışmanın, diğerlerinden ayrılan yanını oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Arap dili ve belagati, Ebü'l-Kāsım el-Müeddib, *Deḳâiku't-taṣrîf*, tasnif, fiil, Taşkent

A DIFFERENT CLASSIFICATION OF ARABIC VERBS BY ABŪ al-QĀSĪM al-MU'ADDĪB,
ONE OF THE LINGUISTS OF THE FOURTH CENTURY HIJRI

Abstract

This study aims to examine the classification of Arabic verbs by Abū al-Qāsım al-Mu'addib, an Arabic linguist who lived in the fourth century AH. The verb, which is accepted in the vocabulary of a language, is one of the important elements of strings that are written and oral means of communication. Verbs are structures that contain all kinds of events, occurrences and situations in terms of meaning. However, a conjugated verb guides both time and persons in terms of its

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, E-posta: irfkose@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7903-5801

morphological feature. In language studies, as in other languages, verbs are divided into various categories in Arabic, taking into account its unique structure. The classification of Arabic verbs is traditional. It is interesting to note that Abū al-Qāsim al-Mu'addib classifies Arabic verbs in a different way than the previous linguistic studies. The author does not find it right that theoretical language norms overshadow the factual and social aspects of the language. Therefore, the functional dimension of language is more evident in his view of verbs. The author is aware of the problems of Arabic regarding verb diversity and action-time relationship, especially in a period that can be considered early in terms of studies aimed at revealing the morphological structure of the language completely. He was not satisfied with the formal structure of the language to solve the problem in question. Because, as is clearly seen in its actual division according to time, it prioritizes meaning and use over form. Although the author's actual classification work overlaps with traditional classification in some aspects, there are many aspects that differ from it and can be considered original. His unique verb division shows that it is worthy of being the subject of a research in itself, and at the same time, it constitutes the unique aspect of this study that distinguishes it from others.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Abū al-Qāsim al-Mu'addib, *Daqā'iq al-tasrīf*, classification, verb, Tashkent

GİRİŞ

Bu çalışma, 4./10. yüzyıl dilcilerinden Ebū'l-Kāsim el-Müeddib'in Arap dilinin fiil yapısıyla ilgili tespitlerini ve onun fiillerin sınıflandırılmasında önerdiği özgün tasnif modelini konu edinmiştir. Müellife ait bilinen tek eser olan *Deḳā'iku't-tasrīf*, onun hayatı hakkında oldukça sınırlı bilgiyi içermektedir. Eserin hâtime kısmındaki kendi beyanından anlaşıldığına göre müellif, 4./10. yüzyılda Şâş/Taşkent'te yaşamış bir Arap dilbilimcisidir. Onun, 8 Zilhicce 338/29 Mayıs 950 tarihinde hayatta olduğu anlaşılmaktadır. (Ebū'l-Kāsim el-Müeddib, 2004, s. 527) Kendisinden ders aldığı bilinen tek hocası olan Ebū Sa'īd el-Heyssem b. Küleyb eş-Şâşî (ö. 335/946) vasıtasıyla, başta İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) olmak üzere birçok dilcinin ilmî birikimini tevarüs etmiştir. Müellife ait eserin bilinen tek yazma nüshası Türkiye'dedir. (Köse, 2022, s. 13) 146 varaktan oluşan bu nüsha, 2552 kayıt numarasıyla Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Ebū'l-Kāsim el-Müeddib'in sarf ilmi hakkındaki eseri hem hacim hem de ihtiva ettiği meseleler itibarıyla kendisine kadar yazılan eserlerin en zenginlerinden biridir. Eser, başka dilciler tarafından değinilmeyen birçok özgün bilgiyi içermektedir. Uzun süre tarihin tozlu raflarında keşfedilmeyi bekleyen eser, son zamanlarda eser hakkında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışma ile, müellifin Arapça fiillerle ilgili kendine özgü tasnifinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, fiilleri ifade etmek üzere onun ortaya attığı, ancak diğer dilciler tarafından kullanılmayan birçok terimin de ilgililerin dikkatine sunulması, ikincil amaç olarak belirlenmiştir.

Sistemsel bir dizgiden oluşan dilin iletişim aracı olması, onun toplumsal yönünü tanımlar. Bu aynı zamanda dilin işlevsel alanına da işaret eder. Dilin sistemli bir dizge olması ise iç yapısını ve dilin mantığını ifade eder. Kuramsal dil normlarının, dilin olgusal ve toplumsal/işlevsel yönünün önüne geçirilmesinin doğru olmadığını savunan Ebū'l-Kāsim el-Müeddib'in fiilleri ele alırken,

dilin işlevsel boyutu daha belirgindir. Özellikle dilin morfolojik yapısının tespitine yönelik çalışmalar açısından erken sayılabilecek bir dönemde müellif, fiil çeşitliliği ve eylem-zaman ilişkisiyle ilgili Arapçanın problemlerinin farkına varmıştır. O, bu husustaki boşluğu doldurma çabası kapsamında, dilin formel yapısını en ince ayrıntısına kadar ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Müellifin fiillerle ilgili görüşleri, öznenin yaptığı eylemin ifade edilme biçiminde ortaya çıkan değişkenlerin karşılanması konusunda yapılacak dil çalışmalarında ufuk açabilecek niteliktedir. Müellifin çalışması, bazı yönleriyle geleneksel sınıflandırmayla örtüşse de söz konusu tasniften ayrılan ve özgün bir karakter sergileyen çok yönünün olması müstakil bir çalışmaya konu olmaya değer kılan ve aynı zamanda bu çalışmayı fiiller konusunda yapılan diğer araştırmalardan ayıran bir husustur.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in fiilleri tasnif biçiminin ortaya çıkarılması amacıyla sınırlı olan bu çalışmada, mümkün mertebe onun üslubuna sadık kalınmaya çalışılmıştır. Sınıflandırma ve başlıklarda onun kullandığı terimler muhafaza edilmiş, gerekli görüldüğü yerlerde, söz konusu kavramla neyin kastedildiği açıklanmıştır. Konuyla ilgili diğer dilcilerin görüşlerinin aktarıldığı yerlerde ise dilciler arasında genel kabul görmüş terimler kullanılmıştır. Müellifin tasnif sisteminin ve terminolojisinin tüm yönleriyle, diğer dilbilimcilerin çalışmalarıyla mukayesesi, daha hacimli bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada, Arapça fiillerin tasnifi konusunda Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in görüşlerinin incelenmesi ana tema olarak belirlenmiş ve onun taksiminin diğer dilbilimcilerin tasnif metoduyla karşılaştırılmasına; onlarla örtüşen ve ayrılan yönlerinin tespitine daha az değinilmiştir. Yine bu çalışmada, müellifin görüşlerinin doğru olup olmadığı da tartışılmamıştır. Onun görüşlerinin tutarlığı ve gramatik kurallardaki genel geçerlilik şartlarını taşıyıp taşımadığı ayrı bir çalışmada değerlendirilecek hususlardır.

Bilindiği kadarıyla kitabın tek yazma nüshası Türkiye'dedir. Eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu'nda 2552 numaralı kayıta 146 varak halinde mevcuttur. Eserin tahkiki, Hâtim Sâlih Dâmin, Ahmed Nâcî el-Kaysî (ö. 1987) ve Hüseyin Tural tarafından yapılarak 1987 yılında el-Mecmeu'l-İlmî el-'Irâkî tarafından basımı gerçekleştirilmiştir.

1. FİİLLER

Fiiller her türlü olay, oluş ve durumu bünyesinde barındıran yapılardır. Ancak çekimli bir fiil, biçim bilgisel özelliği açısından zaman ve kişilere de kılavuzluk eder. Fiil, yazılı ve sözlü iletişim aracı olan dizgelerin önemli unsurlarından biridir. Fiilin muhtelif tanımlarında, dilcilerin ait olduğu ekolün etkisi belirgindir. İştikakta aslın fiil mi masdar mı olduğunun yoğun olarak tartışıldığı bir dönemde fiili, *أَمْثَلَةٌ أُخِذَتْ مِنْ لَفْظِ أَحْدَاثِ الْأَسْمَاءِ* "isimlerin olaylarından alınan kelimeler" (1988 s. I-12) olarak betimleyen Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) bu tanımında söz konusu etkinin izi görülmektedir. İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316/929) *مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى وَرَمَانٍ* "eyleme ve zamana delalet eden kelime" (1996, s. I,38) şeklindeki tanımı ile Zeccâcî'nin (ö. 337/949) *مَا دَلَّ عَلَى حَدَثٍ وَرَمَانٍ* "olayı ve zamanı gösteren kelime" (1986, s. 52) tasvirinde, fiilin zaman-eylem boyutuna vurgu vardır. Fiili, *أَحْدَاثُ الْأَسْمَاءِ وَحَرَكَاتُهَا* "isimlerin hareket ve eylemleri" (2004, s. 381) olarak tarif eden Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in bu betimlemesinde dilin işlevsel yönü dikkate alınmıştır. Tanımda eylem-zaman ilişkisinin önemini göz ardı etmeyen müellif, fiilleri çeşitli yönlerden sınıflandırmıştır.

1.1. Eylem-Zaman Sınıflandırması

İnsanın tüm edimleri zaman çizgisi üzerinde gerçekleşir. Dil çalışmalarında zaman iki yönden önemlidir. Bunlardan biri, dile konu olan bir edimin gerçekleşme zamanı kapsamında anlam alanıyla ilgili olan kısmı, diğeri ise bir zaman diliminde gerçekleşen aksiyonun formel olarak karşılanacağı dilbilgisel boyutudur. Zamanın söz konusu iki boyutunun birbirini kuşatacak ve kavrayacak biçimde karşılanması, dilbilgisinin problemlerinden biridir. Geçmiş ve geleceğinin sınırlanması zor olan zaman olgusunu, sınırlı kiplerle anlatmanın güçlüğü ortadadır.

Arapça, fiil sayısı, anlam ve delâlet çeşitliliği açısından zengin bir dildir. Ancak, zamanı karşılayan kipler bakımından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zamanı gösteren formların sınırlılığı dikkati çekmektedir. Arap halkının yaşadığı coğrafyanın sadeliği ve gözünün önünde akıp giden uçsuz bucaksız çöl, onların zaman algısına da yansımıştır. Arapçada fiillerin zaman açısından sınırları tam olarak belirlenmiş değildir. (es-Sâmerrâî, 2001, s. 352) Bir edimin geçmişin hangi zaman diliminde gerçekleştiğinin sınırı belirleyecek bir araç yoktur. Aynı durum gelecek zaman için de geçerlidir. Ayrıca bazı dilbilimciler, Arapçanın, hikâye ve rivayet gibi anlatıma zenginlik katan farklı değişkeleri karşılayacak kiplerden yoksun olduğunu söylemiştir. (es-Sâmerrâî, 2001, s. 352)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, modern dönemde de eleştiri konusu olan, Arapçanın birden fazla zamanın tek bir kalıpla ifade edilmesi sorununa¹ çözüm ürettiği söylenemez. Ancak, dil çalışmaları açısından erken sayılabilecek bir dönemde bu soruna eğilerek zaman olgusunu gramerin sınırlı kalıplarından kurtarma çabası önemlidir. O, dili ve özellikle de eylemin zamanını göstermesi açısından fiilleri, kalıpların sınırlılığından kurtarma çabasıdadır. Bu nedenle kendisinden önceki dilcilerde görülmeyen bir çözüm arayışına girerek geçmiş ve gelecek zamanı kendi içinde tasnif etmiştir.

Fiil	Kısımları
المَاضِي (el-Mâzi)	النَّصَّ (en-Naş)
	المُمَثِّل (el-Mümeşsil)
	الرَّاهِن (er-Râhin)
المُضَارِع (el-Muzâri')	النَّصَّ (en-Naş)
	المُمَثِّل (el-Mümeşsil)

Tablo 1: Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Fiilleri Zamana Göre Tasnifi

1.1.1. الفِعْلُ الْمَاضِي (el-Fi'lü'l-Mâzi)

Mâzi, içinde yaşanan anın öncesini ifade eden bir terimdir. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib de bu anlamda kullanmıştır. Müellif, mâzi ifadesine ilave olarak geçmiş zaman fiilleri için الواجب (el-vâcib), العائِر (el-âir) (2004, s. 44) ve الْمُعَرَّى (el-mu'arrâ) (2004, s. 45) kavramlarını da kullanmıştır. Bunlar ona ait özgün tabirlerdir.

1.1.1.1. Mâzi Fiilin Türleri

¹ Arap dilinde zaman problemi için bk. (es-Sâmerrâî, 2001, s. 352)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in, kendine has terminolojisi bir yana, diğer dilcilerden farklı olarak mâzi fiili kendi içinde tasnifi dikkati çekmektedir. Müellif bu tasnifte, şekil-anlam uyumunu gözetmiştir. O, biçim olarak mâzi olmasına rağmen anlam açısından zaman sınırlaması olmayan edimleri geçmiş zaman kümesinin dışında tutmayıp bu tür fiilleri farklı kavramlarla ayrı başlıklar altında değerlendirmiştir. Müellifin bu tasnif tarzı, Arapça zaman kalıplarını genişletme çabası olarak görülmelidir. Onun, zaman kiplerini kendi içinde tasnif önerisinin, modern dönemde kimi dilcilerin zaman olgusuna yaklaşımını² çağrıştıracak nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Müellifin taksimine göre mâzi fiil, zaman bildirmesi bakımından nas, mümessil ve râhin olarak üç kısma ayırmıştır. Bu tasnifin gerekçelerini açıklayarak her birinin tanımını yapan müellif, gramer çalışmalarında kendine özgü bir yaklaşım sergilemiştir.

1.1.1.1.1. النَّصَّ (en-Naş)

Sınırlamak, yükseltmek, farklı yorumlamaya açık olmamak, harekete geçirmek ve gelinebilecek en üst seviyeye ulaşmak kök anlamlarına sahip olan nas (el-Ezherî, 2001, s. VII-79) kelimesi, Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in mâzi fiilin bir türü için kullandığı terimdir. Müellife göre nas fiil bir edimin gerçekleşme anının, dilde formel olarak geçmiş zamana tahsis edilen bir kalıpla karşılanmasıdır. (2004, s. 36) Form ile edim arasında zaman uyumunun olduğu bu tür mâzi fiile "nas" denmesinde, kök anlamından ziyade bu kelimenin fıkıh usulü terimi (el-Cessâs, 1994, s. 241) olarak kazandığı anlam daha etkili olmuştur. Harflerin dizimi ile bu dizimin ifade ettiği anlam arasında zamansal uyumun olması ve gösteren-gösterilen ilişkisinin açıklığı gibi hususlar müellifin, "nas" kelimesini, mâzi fiilin bir türünü belirten dil terimi olarak seçmesine neden olmuştur.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre, Arapçada ف (fe), ع (ayn) ve ل (lâm) harflerinin فَعَلَ şeklinde dizilerek seslendirilen bir gösteren, gösterilenin içinde bulunulan zaman diliminden önce gerçekleştiğini bildirir. Nitekim, ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا "Allah başkasının malı olmuş bir köleyi misal verdi" (Altuntaş vd. 2011, en-Nahl 16/75) âyetinde geçen ضَرَبَ göstereniyle belirtilen "örnek gösterme" gösterileni şimdiki zamandan önce olmuş bir edimdir. Müellife göre, gösteren ile gösterilen arasında zaman bakımından uyum olduğu ve gösterenin gösterilene delaleti açık olduğu için ضَرَبَ kelimesi mâzi nas bir fiildir. (Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, 2004, s. 36) Yapılan çalışmada, mâzi fiilin bu şekilde tasnifine başka yerlerde rastlanmamıştır.

1.1.1.1.2. الرَّاهِن (er-Râhin)

Rehin vermek anlamını taşıyan الرَّهْن kökünden türeyen الرَّاهِن kelimesi (el-Cevherî, 1987, s. V-2128) Ebü'l-Kâsım el-Müeddib (2004, s. 37) tarafından, mâzi fiilin bir türü için kullanılmıştır. Bunlar müellif tarafından, formel olarak mâzi kalıbında olan eylemin bir zamanla sınırlandırılmasının mümkün olmadığı fiiller olarak tanımlanmıştır. Diğer dilcilerin, kalıbı sebebiyle mâzi kabul ettiği bu fiillerdeki eylem-zaman uyumsuzluğunu dikkate alan müellif, onları ayırmış ve mâzinin farklı bir türü kabul etmiştir. Onun açıklamasından anlaşıldığına göre rehin verme işinde rehin verilen

² Temmâm Hassân'ın, anlamın tespitine yönelik ortaya attığı karineler teorisi kapsamında Arap dilinde zaman olgusuna yaklaşımındaki farklılık ve on altı farklı zaman zaman önerisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Daşkiran, 2015, s. 151)

şeyin, rehin alanın yanında sabit ve durağan olması gibi mâzi râhin fiillerde de eylem tüm zamanlarda varlığını sürdürmekte ve zamana göre değişmemektedir. Müellif, *وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا* “Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir” (el-Ahzâb 33/27) âyetinde geçen *كَانَ* fiilinin mâzi râhin olduğunu kaydetmektedir. Bu fiil kalıp olarak mâzi, anlam bakımından ise zamandan bağımsız olarak süreklilik ifade eden râhindir. Allah’ın gücü hem geçmişte hem gelecekte hem de şu anda her şeye yeterdir. O’nun gücü belirli bir vakitle sınırlanamaz.

1.1.1.1.3. المُمَسِّل (el-Mümeşsil)

المُمَسِّل Kelimesi, benzetmek ve eşit olmak anlamlarına sahip olan *المثَل* kökünden türemiştir. Bir şey hakkında *هُوَ مِثْلُهُ فِي كَذَا* “o, bu hususta onun gibidir” denildiğinde bununla, o iki şeyin söz konusu vasıfta eşit olduğu ve birbirinin yerine geçebileceği anlatılmış olur. (İbn Manzûr, 1993, s. XI-610) Bu kelimenin *مِثْلَ الشَّيْءِ بِالشَّيْءِ* “bir şeyi diğerine benzetti” örneğinde olduğu gibi benzetmek anlamının yanı sıra *مِثْلَ قَوْمِهِ* “kavmini temsil etti” örneğindeki gibi temsil etme, yerine geçme anlamı da vardır. Mümessil temsilci, temsil eden demektir. (Ömer, 2008, III-2066) Temsil edilen alanda temsilcinin, temsil ettiği yerini alması söz konusudur. Dolayısıyla mümessil kelimesinde iki şeyi bir özellikte eşitlemek ve onun yerini almak anlamı vardır. Ebü’l-Kâsım el-Müeddib’in bu kelimeyi mâzi fiil için kullanırken, onun kök anlamından yararlandığı görülmektedir.

Ebü’l-Kâsım el-Müeddib’e (2004, s. 36) göre mümessil, mâzi fiilin bir türüdür. Bu tür fiillerde, gösteren ile gösterilen arasında zaman uyumu yoktur. Harflerin dizimi açısından mâzi formunda olan yapıyla, henüz gerçekleşmemiş bir edimin karşılanması söz konusudur. Başka bir ifadeyle, formel olarak mâzi olan bir yapının kullanılması ve bununla olacak bir eylem ya da olgunun anlatılmak istenmesidir. Böylece gelecekte olacak bir edimin yerini, geçmiş zaman kalıbı alarak onu temsil etmektedir. Mâzi fiili bu şekilde tasnif eden ve mümessil kavramını kullanan başka dilcilerin varlığı tespit edilmemiştir. Söz konusu sınıflandırma ve ıstılah onun kendine has görüşlerinden biridir.

Ebü’l-Kâsım el-Müeddib’e göre, (2004, s. 36) *آتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ* “Allah’ın emri gelecektir. Artık onun acele gelmesini istemeyin” (en-Nahl 16/1) âyetindeki *آتَىٰ* kelimesi mâzi mümessil bir fiildir. Arapçada *ي* (ye), *ف* (fe) *ع* (ayn) ve *ل* (lâm) harflerinin dizimi ve seslendirilmesinden oluşan *يَفْعَلُ* göstereni bir edimin gelecekte olacağını bildirir. Müellife göre bu âyette, *آتَىٰ* geçmiş zaman göstereni, gelecek zaman göstereni olan *يَأْتِي* kelimesinin yerine geçmiş ve onu temsil etmiştir. Âyetteki söz konusu emirden kastedilen ne olursa olsun bilinen ve kesin olan şey, o emrin gelecekte gerçekleşeceği. Ebü’l-Kâsım el-Müeddib’in düşüncesine göre, bu gibi âyetlerde geçmiş zaman kipinde gelen fiiller, eylemin gerçekleştiğini göstermez. Çünkü âyetlerde sözü edilen hususların ileride olacağı ile ilgili kesin bilgi vardır. Bu nedenle bu tür fiiller mâziden farklıdır. Ancak ilâhî kelâmın haricinde, *قَامَ عَبْدُ اللَّهِ* “Abdullah kalktı” denilmesinden, Abdullah’ın ileride kalkacağı anlaşılmaz. Ancak, *عَفَرَ اللَّهُ* “Allah affetsin” gibi ifadelerde geçen fiiller de mümessil mâzidir. Çünkü duanın içeriği geçmişte değil, gelecekte gerçekleşecek bir edimdir. Ona göre, Arap dilinde mümessil mâzi fiilin varlığı bilinen bir gerçekliktir.

1.1.2. الفِعْلُ الْمُضَارِع (el-Fi’lü’l-Muzârî)

ضَارِع kökünün işteş kipi olan ve benzemek, ve boyun eğmek gibi anlamlara gelen ضَارِع fiilinden türeyen المضارع benzeyen demektir. (el-Halîl, 1980, s. I-270; İbn Fâris, 1979, s. III-396; İbn Sîde, 1996, s. III-374) Bu kelimenin; baş tarafında ا (hemze), ن (nûn), و (vâv) ve ي (ye) eklerinden biri bulunan fiil (el-Cürcânî, 1983, s. 218) veya şimdiki zaman ya da gelecek zamana delalet eden fiilleri gösteren bir terim (Sîbeveyhi, 1988, s. I-164) olarak kullanılması Arap gramerinde yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu kavramın yanında muzâri fiillere المُستأنف (el-müste'nef) ve المُستقبل (el-müstakbel) de denilmiştir. (el-Halîl, 1985, s. 185)

Şimdiki zaman ve gelecek zaman, kavramsal düzeyde müştereken ele alınırken ilk defa İbnü's-Serrâc' da (1996, s. I-39) terim ayırımına rastlanmaktadır. O, zamanı geçmiş, gelecek ve şimdiki olarak üçe ayırmış ve her birini farklı ıstılahla ifade etmiştir. Onun terminolojisine göre şimdiki zamanı الحاضر (el-hâzır), gelecek zaman ise müstakbel adını alır. Başında ي (ye), ت (te), ا (hemze) ve ن (nûn) zaman eklerinden birisi bulunan fiil şeklinde tanımladığı muzâri ise ona göre zaman yönünden nötrdür. Söz konusu ayırımla İbnü's-Serrâc, Arapçada zaman problemine çözüm arayan dilcilerin öncüleri arasında yer almıştır. Ancak onun çalışması, şimdiki zaman ve gelecek zaman kavramsal düzeyde ayırmakla sınırlı kalmış, birden fazla zamanın tek bir kalıpla ifade edilmesi gibi problemlere çözüm olmamıştır. Öte yandan onun muzâri fiili; zamana göre "hâzır ve müstakbel", aldığı eklerle göre ise "muzâri" ayırımını yapması kavramsal bir karışıklığa sebep olmuştur. Hâzır ve müstakbel olarak adlandırılan fiiller de zaman ekine sahiptir. Bu nedenle onlara da muzâri denmesinde bir sakınca yoktur. O halde söz konusu ayırımın pratikte bir yararı söz konusu değildir. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in (2004, s. 46) muzâri fiile ait bazı görüşleri diğer dilcilerden farklılaşmaktadır. Kendisinden önce oluşmuş bütün kavramları fark gözetmeksizin kullanan müellifin muzâri fiille ilgili terminolojisi ise oldukça geniştir.

1.1.2.1. Muzâri Fiilin Türleri

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, mâzi fiilde olduğu gibi muzâri fiili de kendi içinde tasnif etmiştir. Ona göre muzâri fiil, nas ve mümessil olarak ikiye ayrılmaktadır.

1.1.2.1.1. النصّ (en-Naş)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, (2004, s. 46) mâzi fiilde yaptığı form, anlam ve zaman uyumuna göre sınıflandırma denemesini muzâri fiile de uygulamıştır. Müellife göre, şimdiki zamanda gerçekleşmiş olan ya da gelecekte olacak olan bir edimin, biçimsel olarak muzâri kipi ile karşılanması durumu muzâri fiilin nas kısmını oluşturmaktadır. Söz gelimi, يَضْرِبُ زَيْدٌ عَمْرًا غَدًا "Zeyd, Amr'ı yarın dövcek" ifadesinde, öznenin gelecekte bir eylemi yapacağı, gelecek zaman kipiyle anlatıldığı için يَضْرِبُ, muzâri nas bir fiildir.

1.1.2.1.2. الممثل (el-Mümeşsil)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib (2004, s. 46-47) muzâri mümessil fiili, gerçekleşmiş bir iş, hareket veya oluşun şimdiki ya da gelecek zaman kipiyle ifade edilmesi olarak tanımlamıştır. Örneğin, سِرْتُ "dün, oraya varıncaya kadar yürüdüm" cümlesinde, dün gerçekleşmiş olan yürüme eylemi muzâri kalıbıyla anlatılmıştır. Müellife göre örnekte geçen أُدْخِلَ kelimesi muzâri mümessil bir

fiildir. Ona göre Arapçada bu tür fiiller yaygın olarak kullanılmaktadır. Müellife göre, Nâfi kıraatinde damme olarak okunan *وَزُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ* “onlar öylesine sarsılmışlardı ki peygamber demişti” (el-Bakara 2/214) âyetindeki *يَقُولُ* fiili de muzâri mümessil fiil olup *حَتَّى قَالَ* anlamındadır. Çoğu dilcilere göre bu fiiller müevvel muzâridir.

1.2. Sesbilimsel Sınıflandırma

Arapça gramer çalışmalarında, sıhhat ve illet durumlarına göre fiil türleri başlığı altında incelenen konunun, bu çalışmada sesbilimsel sınıflandırma olarak ele alınması uygun görülmüştür. Ancak çalışmanın iç düzeninde bütünlüğün sağlanması bakımından sesbilimin temel kavramlarından olan “sesbirim” yerine -Arapçanın söz konusu olduğu yerlerde- “harf” teriminin kullanımı tercih edilmiştir. Sesbilim, belli bir dilde sesbirimlerin anlam aktarmada üstlendikleri işlevleri inceler. Diğer bir deyişle, dilin ses yapısını inceleyen bilim dalıdır. (Martinet, 1998, s. 74; Huber, 2013, s. 113) Sesbilim, dildeki sesbirimlerin soyut alanlarıyla ilgilenir. Ses dizgesini araştıran sesbilim, ölçütler belirleyerek dilin sesbirimlerini belirler, sınıflandırır ve birlikte bulunabilme koşullarına ortaya çıkarır.

Sesbilgisi ise dilin somutluk alanını araştırır. Sesbilgisi doğal dillerin tümünün sesleriyle ilgilenirken sesbilim, belli bir dilin ses yapısını ele alır. Bu çalışmada sesbilimsel sınıflandırmayla, sesbirimlerin eklenmesine dair özellikleri ile eklenme kural ve yöntemlerini inceleyen söyleyiş sesbilgisi (Huber, 2013, s. 114) kastedilmektedir. Seslerin akustik özellikleri ile işitsel yönü bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Türkçede sesbilim açısından kelimeler, ünlü ve ünsüz sesbirimlere göre incelenir. Ünlü ve ünsüz sesbirimlerin özelliği, bir sözcükte sesbirimlerin bir arada bulunmasına ya da bulunamamasına ilişkin koşulları belirler. Çevre seslerin etkisine bağlı olarak; sesbirimlerin seslendirilmesi, düşürülmesi, yerinin değiştirilmesi ya da yerinin belirlenmesi gibi kurallar belirlenir.

Arapçada ise و (vâv), ي (ye) ve ا (elif) harfleri sözcüklerin sınıflandırılmasında başat rol oynar. Harfler; seslendirmeye, çevresinde harflerle uyumuna, yer değiştirme, dönüşme, düşme ve tekrarlanma yeteneğine göre bir takım değer skalasına tabi tutulmuştur. Fiiller, bu değerlemeye göre sesbilimsel açıdan sınıflandırılmıştır. Buna göre, و (vâv), ي (ye) ve ا (elif) harflerine sahip fiiller illetli olup değer açısından zayıf ve değişim kapasitesi yüksektir. Bu harflerin bulunmadığı fiiller ise sahîh ve değer olarak kuvvetli kabul edilmiştir. Fiillerin bünyesinde bulunan sesbirimlere göre kuvvetli veya zayıf değerini almasında harflerin söyleyiş bilgisel özelliği belirleyicidir. Arapça sesbilim çalışmaları denildiğinde genellikle harfleri akustik sesbilgisi yönünden işleyen araştırmalar anlaşılmaktadır. Erken dönem gramer çalışmalarından itibaren ele alınan, kelimelerin sıhhat ve illet durumuna göre sınıflandırılması aslında, söyleyiş sesbilgisi incelemesinden başka bir şey değildir. Bu konu klasik dönem gramer çalışmalarında genellikle, “kök harflerine göre fiillerin taksimi” vb. başlıklar altında incelenmektedir. Ancak harflerin özelliğine göre fiillerin incelenmesi sesbilimin görev alanında yer almaktadır.

Fiillerin sesbilimin alt dalı olan söyleyiş sesbilgisi açısından irdelenmesi ve sınıflandırılması, yeni sözcük türetimi, harfin seslendirilmesi ve çevre harfleriyle korelasyonu ilgili kuralların öğrenilmesi açısından önemlidir.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in, harflerin özelliğine göre fiilleri sınıflandırması oldukça sistematik ve ayrıntılıdır. Onun taksiminin geleneksel tasnifle örtüşen ve ayrışan yönleri vardır. Harflerin konumuna göre fiili sahîh, sakîm, mehmûz ve mefkûk olarak dörde ayıran müellif, diğer dilcilerin sahîh kapsamında incelediği mehmûz fiili ayrı bir grup kabul etmiştir. Ayrıca diğer dilcilerden farklı olarak, her bir fiili çeşitli alt gruplar halinde tasnif etmiştir.

Fiil	Türleri	Kısımları	Örnek
الصَّحِيح (eş-Şahîh)	الثَّلَاثِي (eş-Şülâsî)	السَّلَامِ الظَّاهِرِ (es-Sâlim eḡ-Ẓâhir)	عَقَرَ
		المُضَاعَفِ (el-Muzâ'af)	رَدَّ
		المَفْكُوكِ (el-Mefkûk)	سَدَسَ
	الرُّبَاعِي (er-Rubâ'î)	مُخْتَلَفِ الحُرُوفِ (Muḡtelifü'l-ḡurûf)	دَحْرَجَ
		المَوْلَدِ (el-Müvelled)	رَهَشَشَ
		المُضَاعَفِ (el-Muzâ'af)	صَلَّصَلَ
		المُحَدَّثِ (el-Muḡdes)	أَحْسَنَ
	الخُمَاسِي (el-ḡumâsî)	مُخْتَلَفِ الحُرُوفِ (Muḡtelifü'l-ḡurûf)	اسْحَنْفَرَ
		المُدْغَمِ (el-Müdgam)	اسْتَبَكَّرَ
		المَبْنِي مِنَ الثَّلَاثِي (el-Mebni mine's-şülâsî)	اِحْدَوْدَبَ
		المَبْنِي مِنَ الرُّبَاعِي (el-Mebnî mine'r-rubâ'î)	سَبَجَلَلَ
	السَّقِيمِ (es-Sakîm)	المَنْقُوصِ (el-Menḡûş)	
الأَوْلَادِ الأَرْبَعَةِ (el-Evlâdü'l-Erba'a)			دَرَى
المُوَائِي (el-Müvâî)			وَأَيَّ
المِثَالِ (el-Mişâl)			وَزَنَ
الأَلْفِيفِ (el-Lefif)			عَوَى
المُلْتَوِي (el-Mültevî)			وَشَى
المَفْكُوكِ (el-Mefkûk)	الصَّحِيحِ (eş-Şahîh)		حَرَجَ
	المُعْتَلِّ (el-Mu'tel)		صَوَّضَى
المَهْمُوزِ (el-Mehmûz)	المَهْمُوزِ (el-Mehmûz)		دَفَى
	القَطْعِ (el-ḡat')		أَكَلَ
	النَّبْرِ (en-Nebr)		سَنِمَ

Tablo 2: Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Fiilleri Sesbilimsel Tasnifi (Köse, 2022, s. 227)

1.2.1. الصَّحِيحِ (es-Şahîh)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, (2004, s. 155) sahîh terimini, diğer dilcilerle aynı anlamda kullanmıştır. Buna göre sahîh, kökünde و (vâv), ي (ye) ve ا (elif) harflerinden biri bulunmayan fiildir. Müellifin sahîh fiili sınıflandırması diğer dilcilerden farklı ve biraz ayrıntılıdır. O, sahîh fiilleri üç, dört ve beş harfli olmak üzere ayrı ayrı ele almış ve her birini kendi içinde tasnife tabi tutmuştur.

1.2.1.1. الصَّحِيحِ الثَّلَاثِي (eş-Şahîh eş-Şülâsî)

Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in (2004, s. 155) tasnifine göre sülâsî sahîh fiiller, sülâsî sahîh sâlim zâhir, sülâsî sahîh muzâaf ve sülâsî sahîh mefkûk kısımlarına ayrılır. Sülâsî sahîh fiili, mâzi kipini oluşturan harflerden biri و (vâv), ي (ye) ve ا (elif) olmayan fiil olarak tanımlayan müellif, kelime türetiminde mâzi kalıbını kök kabul ettiği için bu tanımda da mâziyi esas almıştır. Müellifin tanımına göre, جَمَعَ “topladı” gibi bütün harfleri farklı olanlar, sülâsî sahîh sâlim zâhir fiildir. فَلَقَ “endişelendi” gibi, araları başka bir harfle ayrılmak şartıyla, kendisinde aynı türden iki harf bulunan fiiller sülâsî sahîh mefkûk adını alır. عَقَّ “yırttı, yardı” fiili gibi ikinci ve üçüncü harfleri aynı olanlar ise müellifin terminolojisinde sülâsî sahîh muzâaf olarak adlandırılmıştır. (2004, s. 183)

1.2.1.2. الصَّحِيحُ الرَّبَاعِي (eş-Şahîh er-Rubâ'î)

Ebü'l-Kāsım el-Müeddib, (2004, s. 187) dört harfli sahîh fiilleri الرَّبَاعِي مُخْتَلَفُ الْحُرُوفِ (er-rubâ'î muhtelifü'l-ḥurûf), الرَّبَاعِي الْمُوَدَّ (er-rubâ'î el-müvelled), الرَّبَاعِي الْمُضَاعَف (er-rubâ'î el-muzâ'af) ve الرَّبَاعِي الْمُحَدَّث (er-rubâ'î el-muḥdes) olmak üzere dört gruba ayırmıştır. دَخَرَ “yuvarladı” gibi harflerinin tamamı farklı olan fiiller harfleri farklı dörtlü grubunu oluşturmaktadır. ضَرَبَ “dövdü” gibi aslı sülâsî olan ve eklenme yoluyla son harfi tekrarlanan fiiller türeyen dörtlüdür. Yansımadan elde edilen ses öbeklerinin tekrarlanması ve iki ses öbeğinin birleştirilmesi yöntemiyle türetilen dört harfli fiillere muzâaf dörtlü denir. صَلَّ “şingirdadı, tıkırdadı” fiilleri buna örnektir. Muhdes dörtlü ise حَسُنَ “güzel oldu” kökünden türeyen أَحْسَنَ “iyilik yaptı, iyi oldu” örneğinde olduğu gibi yapım eki olarak dört harfli hale gelen ve harflerinin tamamı birbirinden farklı olan fiillerdir.

1.2.1.3. الصَّحِيحُ الْخُمَاسِي (eş-Şahîh el-Ḥumâsî)

Ebü'l-Kāsım el-Müeddib, (2004, s. 188) humâsî fiilleri dörde ayırmıştır. اسْتَحْفَرَ “hızlı yürüdü” gibi harflerinin tamamı birbirinden farklı olan fiilleri الْخُمَاسِي مُخْتَلَفُ الْحُرُوفِ (el-ḥumâsî muhtelifü'l-ḥurûf) olarak adlandırmaktadır. اسْتَبْرَأَ “doğruldu” gibi idğamlı olanlar, sahîh fiilin الْخُمَاسِي الْمُدْغَم (el-ḥumâsî el-müdğam) kısmını oluşturmaktadır. Üç harfli حَدَبَ kökünden türeyen اَحْدَوْدَبَ “kamburlaştı” gibi aslı sülâsî olan humâsî fiiller, müellif tarafından الْخُمَاسِي الْمَبْنِي مِنَ الثَّلَاثِي (el-ḥumâsî el-mebni mine'ş-şülâsî) ismiyle ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Rubâ'î mücerred olan سَبَخَلَ fiilinden türeyen الْخُمَاسِي الْمَبْنِي مِنَ الرَّبَاعِي “yaşlandı, sübhânallah” dedi gibi fiiller ise onun tasnifinde sahîh fiilin الْمَبْنِي مِنَ الرَّبَاعِي (el-ḥumâsî el-mebni mine'r-rubâ'î) kısmını oluşturmaktadır.

1.2.2. السَّقِيم (es-Sakîm)

Dilciler tarafından genellikle mu'tel ismiyle anılan ve kökünde و (vâv), ي (ye) ve ا (elif) harflerinden biri bulunan şekilde tanımlanan illetli fiilleri, Ebü'l-Kāsım el-Müeddib, السَّقِيم kavramıyla ifade etmiştir. Bu gruptaki fiillerin muhtelif kiplerinde bazı harflerin düşmesi veya değişmesi, müellif tarafından bir zaaf veya kelimenin bünyesinde bulunan bir hastalık olarak yorumlanmış ve kelimenin kökünde bulunan hastalık, rahatsızlık, güçsüzlük, zayıflık ve sakatlık (el-Cevherî, 1987, s. V-1950) gibi anlamlarla ilişkilendirilerek böyle bir terim tercih edilmiştir. Sesbilimsel sınıflandırma açısından fiillerin ikinci kısmını oluşturan sakîm fiil müellif tarafından, kendi içinde menkûs, evlâdü'l-erba'a, müvâî, misâl, lefif ve mültevî olarak altı kısma ayrılmıştır.

1.2.2.1. المنقوص (el-Menkûş)

Orta kısmında و (vâv) veya ي (ye) harflerinden biri bulunan fiillerdir. Genellikle الأَجُوف (ecvef) olarak nitelenen bu fiillere Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, (2004, s. 252) bazı kiplerinde harf düşmesi neticesinde ortaya çıkan noksanlığı dikkate alarak المنقوص demiştir. Kendine özgü olan bu tabiri kullanan başka dilcinin varlığı bilinmemektedir.

1.2.2.2. الأُولَادُ الأَرْبَعَةُ (el-Evlâdü'l-Erba' a)

Evlâdü'l-erba' a tabiri Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in, dilciler tarafından genellikle nâkıs terimiyle ifade edilen, sonu و (vâv) veya ي (ye) harflerinden biriyle biten fiillerle ilgili kullandığı kendine özgü bir terimdir. Müellif, söz konusu fiillerin bu isimle anılmasının nedeni olarak, bu fiillerin يَدْعُو "çağırır" ve يَبْكِي "ağlar" gibi çekimlerinde illet harfinin dördüncü harf olarak bulunmasını ve دَعَوْتُ "çağırdım" ve بَكَيتُ "ağladım" gibi illet harfi düşmeyerek dört harfli olarak gelmesini gösterir. (2004, s. 286) İlk dönemlerde bu tür fiiller genellikle مَاعْتَلَّ مِنْهُ مَوْضِعَ اللَّامِ "fiillerden lâme'l-fiili illetli olanlar" vb. başlıklar altında incelenmiştir. (Sibeveyhi, 1988, s. IV-46; el-Müberred, 1969, s. I-272) Nâkıs fiili "çatı" fiilinde vâv veya ye illet harfi bulunan fiiller" olarak tanımlayan Cürcânî (ö. 471/1078-79), bu fiillere ذُو الأَرْبَعَةِ "dörtlü" denildiğinden bahsetmektedir. (1987, s. 42) Bu fiillerin ذُو الأَرْبَعَةِ olarak isimlendirilmesine ilk olarak İbnü's-Sikkât'te (ö. 244/858) rastlanmaktadır. O, وَمِمَّا يُقَالُ بِالأَيِّ وَالْوَاوِ مِنَ ذَوَاتِ الأَرْبَعَةِ "dörtlü fiillerden vâv ve ye ile gelenler" başlığı altında, bu fiiller hakkında bilgi vermiştir. (2002, s. 137)

1.2.2.3. المَوَائِي (el-Müvâî)

Sakîm filin müvâî adında ayrı bir kısma ayrılması, Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e özgü bir tasnif ve isimlendirmedir. Söz vermek anlamına gelen الوَائِي kökünden türeyen bu kavramı müellif, sahîh ve illetli fiillerin dışında ayrı bir grupta ele almış ve bu tür fiiller için özel bir başlık açmıştır. Müellif, Arap dilinde sakîm müvâî olan sadece iki fiilin varlığından bahsetmektedir. Bunlar sığınmak, korumak anlamına gelen أَوَى ile söz vermek anlamındaki وَأَيَّ fiilleridir. Müellif, müvâî kavramını tercihini ilginç bir nedene bağlamıştır. Buna göre, söz konusu iki fiil وَأَيَّ fiilinin türevi olduğu için böyle bir terim tercih edilmiştir. (2004, s. 342) Dilcilerin bazıları bu fiilleri mu'tel kapsamında değerlendirirken bunların mehmûz olduğunu düşünenler de vardır.

1.2.2.4. المِثَال (el-Mişâl)

Harflerinin dizimi و (vâv) veya ي (ye) ile başlayanlar, illetli fiillerin bir türünü oluşturmaktadır. Bu gruba giren fiillere misâl denmesi ilk dönemlerde yaygın değildir. Misâl teriminin kullanımı 4/10. yüzyıldan sonra yaygınlaşmıştır. Misâl, Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in, diğer dilcilerle müşterek kullandığı bir kavramdır. Müellif, misâl olan وَرَنَ "tarttı" ile ecvef olan زَانَ "süsledi, geliştirdi" fiillerinin emir kiplerinin زَنَّ şeklinde aynı vezinde gelmesi gibi, iki grup fiil arasındaki benzerliklere binaen benzeyen, örnek anlamlarına gelen misâl kelimesinin söz konusu fiillere isim olarak verildiğini ifade etmektedir. (2004, s. 220)

1.2.2.5. اللَّفِيف (el-Lefif)

Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in sakîm fiilin bir türü olan lefîfi taksimi diğer dilcilerden farklıdır. Müellif lefîfi, "sahîh bir harften sonra illetli iki harfin bir araya gelmesi" şeklinde tanımlamıştır. Bu tanıma göre lefif kavramı, lefifin sadece el-maqrûn (el-maqrûn) kısmını kapsamaktadır. Bu taksime göre, "kurt, köpek uludu" ve "sevdi, düşkün oldu" gibi fiiller sakîm fiilin lefif kısmını oluşturmaktadır. Onun sınıflandırmasında lefif fiilin el-mefrûk (el-mefrûk) kısmı ise sakîm fiilin ayrı bir kısmını oluşturur. (2004, s. 325)

Lefif kelimesi ilk dönemlerden itibaren dilciler tarafından kullanılan bir terimdir. Lefifi, iki harfin yan yana gelmesi olarak tanımlayan Halîl'in (ö. 175/791) verdiği örnekler, lefifin her iki türünü de kapsamaktadır. (980 s. II-270) Sîbeveyhi, lefif terimini kullanmadan iki illet harfi bulunan fiil demekle yetinir. (1988, III-518, IV-22) Cürçânî, kök harflerinden ikisi illetli olan her fiil şeklinde tanımladığı lefif fiili, maqrûn ve mefrûk olarak taksim etmiştir. (1987, s. 42) Onun, harflerin dizimini dikkate alarak yaptığı bu tanım ve taksim, sonraki dilciler tarafından genel kabul görerak bir kural hâline gelmiştir.

1.2.2.6. المُلْتَوِي (el-Mültevi)

Bükme, eğirmek, sarmak ve kıvrırmak anlamlarına gelen المُلْتَوِي kökünün dönüşlü kipi olan المُلْتَوِي kelimesi, bükülen, eğrilen, sarılan, kıvrılan ve iki kat olan demektir. (İbn Düreyd, 1987, s. II-146) Ebü'l-Kāsım el-Müeddib, (2004, s. 335) sakîm fiilin ayrı bir türü olarak değerlendirdiği mülteviyi, "sahîh bir harfin iki illetli harfle çevrenmesi" şeklinde tanımlamıştır. Müellifin tasnifine göre, lefif-i mefrûk olarak bilinen "çekiştirdi, ele verdi", "yürüdü" ve "takip etti, yakınında oldu" gibi fiiller, sakîm fiilin mültevi kısmını oluşturmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla ona has olan bu taksim ve isimlendirmeyi yapan başka kimse olmamıştır.

1.2.2.3. المَفْكُوك (el-Mefkûk)

Mefkûk fiil, Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in (2004, s. 347) özgün tarafını oluşturan tasniflerinden biridir. Müellife göre, çözmek, ayırmak ve bağlantısını koparmak (İbn Sîde, 2000, s. VI-666) anlamlarına sahip olan المَفْكُوك kökünden türeyen المَفْكُوك, sesbilimsel sınıflandırmada fiilin müstakil bir türünü oluşturmaktadır. Mefkûkü, ilk ve son harfleri aynı olan fiiller olarak tanımlayan müellif, bu tür fiilleri de kendi içinde ikiye ayırmaktadır. (2004, s. 346) Onun taksimine göre "bir şey kolay, akıcı ve yumuşak oldu" (es-Şâğânî, 1970, s. III-938; İbn Fâris, 1979, s. III-94) ve "engebeli yolda yürüdü ve yüzük parmağı sıkı" (el-Ezherî, 2001, s. X-260) vb. fiiller bu grubun المَفْكُوك الصَّحِيح (el-mefkûk eş-şahîh) kısmını oluşturmaktadır. Tavukların özellikle yumurtlama anında ses çıkarmasını ifade eden قَوَّى gibi (el-Halîl, 1980, s. V-237) olanlar ise المَفْكُوك المَعْتَلَّ (el-mefkûk el-mu'tel) fiilleridir. Aynı cinsten iki harfin arasının başka bir harfle ayrılması müellif tarafından fiillerin mefkûk olarak isimlendirilmesinin gerekçesini oluşturmaktadır. Ondan başka böyle bir tasnif ve isimlendirmeyi yapan dilci tespit edilememiştir. Başta Sîbeveyhi olmak üzere, bu fiilleri konu edinen dilciler genellikle Arapçada bu tür kelimelerin azlığından söz etmekte ve bunları ayrı bir kategoride değerlendirmemektedir. (Sîbeveyhi, 1988, s. IV-401; Müberred, 1969, s. I-150; es-Sîrâfî, 2008, V-323)

1.2.2.4. المَهْمُوز (el-Mehmûz)

Geniş anlamıyla sesbirimlerinden biri ¹ (hemze) olan fiilleri kapsayan mehmûz terimi, erken dönemden itibaren dil çalışmalarında kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu terimin sahîh fiilin bir türünü ifade eden özel bir anlam kazanması daha sonradır. İlk dönemlerde isim ve fiil ayrımı yapılmadan sesbirimlerinden biri hemze olan tüm kelimeler için -kendisinde hemze bulunan anlamında- mehmûz denilmiştir. (el-Halîl, 1980 s. III-276; el-Ferrâ, 1955, s. II-291; İbnü's-Sikkît, 2002, s. 28; Müberred, 1969, s. I-156; İbnü's-Serrâc, 1996, s. II-378; İbnü'l-Enbârî, 1992, s. II-378) İlk dönemlerde dilciler genellikle, hemzenin kendisine odaklanmıştır. Bu çerçevede hemzenin zâid olması veya olmaması, vasıl ve kat' hemzesi gibi meseleler ele alınmıştır. Harflerinden biri hemze olan fiiller ile hemzenin harflerin dizimindeki yerine göre fiilin durumu gibi meselelere değinilmemiştir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, harflerinden biri hemze olan fiilleri ayrı bir grup olarak tasnif eden ve "mehmûz" kavramını söz konusu fiillere has bir terim olarak kullanan ilk dilcilerdendir. Aynı zamanda o, mehmûz fiilleri kendi içinde ilk defa üçe ayıran dilcilerden biridir. Ancak müellif ve eserinin yakın zamana kadar literatürde yerini alamamış olması bu hakikatin ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Mehmûz kelimesinin terim olarak kullanımı yaygınlık kazanmadan önce bu tür fiiller genellikle, hemzeli kelimelerin çekimiyle ilgili meseleler vb. başlık altında ele alınmıştır. (İbn Cinnî, 1954, s. I-96)

Arap gramer geleneğinde kök harflerine göre fiillerin sâlim, muzâaf, misâl, ecvef, nâkıs ve mehmûz olarak tasnifine Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'den sonra Fârâbî'de (ö. 350/961 [?]) rastlanmaktadır. Fârâbî, bünyesinde hemze bulunan isim ve fiilleri ayrı başlıklar altında ele almış ve sonu hemze ile biten fiillere مَهْمُوزُ الْعَجْزِ (mehmûzü'l-'acüz) veya مَهْمُوزُ اللَّامِ (mehmûzü'l-lâm), ortası hemzeli olanlara مَهْمُوزُ الْعَيْنِ (mehmûzü'l-'ayn) veya مَهْمُوزُ الْأَوْسَطِ (mehmûzü'l-evsâ) demiştir. Hemzeyle başlayan fiiller için ise ayrı bir tabir kullanmamıştır. (2003, s. IV-165, 169, 200, 204) Aynı çağda yaşayan Ebü'l-Kâsım el-Müeddib ve Fârâbî'nin vefat tarihlerinin, eserlerinin yazım tarihinin bilinmemesi ve görüşüklerine dair bir malumatın bulunmaması, fiillerin tasnifi konusundaki bu çalışmalarda önceliğin hangisine ait olduğu, kaynakları ve birbirlerinden etkilenip etkilenmedikleri konusunda kesin bir kanaate varmayı zorlaştırmaktadır.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in, mehmûz fiili Arap dilinin geleneksel fiil şemasında yerleştirdiği yer diğer dilcilerden farklıdır. Genellikle sahîh fiilin bir türü kabul edilen mehmûz ona göre, sesbilimsel taksimde müstakil bir yer tutmaktadır. Ayrıca mehmûz fiili kesin olarak üç kısma ayıran müellif her birini kendine özgü kavramlara ifade etmektedir. Buna göre; hemze ile başlayanlar الْقَطْع (kat'), (2004, s. 392) orta kısmında hemze bulunanlar النَّبْر (nebr) ismini almaktadır. (2004, s. 403) Müellif, son sesbirimi hemze olan fiilleri ise المَهْمُوزِ olarak isimlendirmiştir. (2004, s. 414) Müellifin terminolojisinde mehmûz, kök halinde hemze bulunan tüm fiilleri içine alan genel bir terim iken aynı zamanda mehmûz fiili üçüncü kısmının da adı olmaktadır.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib ve Fârâbî'den sonra mehmûz fiillerin tarif ve tasnifini yapan bir başka dilci Cürçânî'dir. Mehmûzü مَهْمُوزَةُ هَمْزَةٍ أَوْ لَامِهِ أَوْ عَيْنِهِ أَوْ يَاءِهِ "ilk, orta veya son harfi hemze olan" şeklinde tanımlayan Cürçânî, bu fiilleri üçe ayırarak daha sonraki sarf çalışmalarında yerleşecek olan mehmûzü'l-fâ, mehmûzü'l-ayn ve mehmûzü'l-lâm tanımlamasını yapmıştır. Cürçânî bu fiillere الْقَطْع، النَّبْر ve المَهْمُوزِ diyen dilcilerin de varlığından bahsetmektedir. (1987, s. 40) Mehmûz fiilin türleri ile

ilgili olarak bu tabirleri Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'den başka kullanan kimse olmamıştır. Başka bir deyişle Arap gramerine dair elde bulunan eserler incelendiğinde, bu tabirlerin müellife ait olduğu ve başka kullanan kimsenin bulunmadığı görülmektedir. *el-Miftâh*'ın muhakkikinin, Cürçânî'nin bahsettiği ıstıhlara sarf ve dil nahiv kitaplarında rastlayamadığından söz etmesi bu iddiayı teyit etmektedir. *el-Miftâh*'ın tahkik ve basımının *Deḳâiku't-taṣrîf*'in gün yüzüne çıkarılmasından önce gerçekleşmiş olması nedeniyle muhakik, Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'e ait olan bu bilgilere ulaşamamıştır. Bu kavramları Cürçânî'den önce müellifin kullandığı kesin olarak bilindiği, ondan başka kullananın olduğuna ilişkin eserlerde bir kayda rastlanmadığına göre Cürçânî'nin bu bilgileri ondan almış olma ihtimalinden bahsedilebilir. Muhtemelen Cürçânî, Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'e ait olduğu kesinleşmiş olan bu bilgileri kaynak göstermeden ondan nakletmiştir.

1.3. Fiil Çatısına Göre Sınıflandırma

Fiiller, dil örgüsünün en temel unsuru olan söz dizimsel yapının basat elemanıdır. Bu, cümlelerin söz dizimsel yapısının ve koşullarının temel belirleyicisinin fiil olduğu anlamına gelmektedir. Fiilin, dizim içinde bulunabilme ve çevre üyelerle doldurulması zorunlu olan söz dizimsel boşluklar oluşturabilme kapasitesi o fiilin içinde yer aldığı sınıfın, sergilediği davranışın ve söz dizimsel yapısının belirlenmesini sağlar. (Doğan, 2018, s. 2206) Eylemin sürecinin ya da yapısının sonucunda ortaya çıkan istemi karşılayan tamlayıcıların sayısı ve türü, aynı zamanda fiilin çatısını belirler.

Çatı denildiğinde, eylemin kendi yapısı değil, onun oluşturduğu anlamsal boşluğu dolduracak dış etkenler söz konusudur. Bu anlam boşluğu fiil/eylem, fâil/özne ve muf'ul/nesne öğelerinin oluşturdukları kombinasyon sayesinde giderilmektedir. Fiilin, özne ve nesne ile ilişki kurma zorunluluğu, biçimi ve çeşitliliğine göre fiiller sınıflandırılır. Bu tasnif, dilbilgisi çalışmalarında genellikle fiilde çatı olarak anılır. Diğer bir ifade ile fiil çatısı, fiil-nesne ve fiil-özne ilişkisi neticesinde eylemin kazandığı özelliktir.

Arap gramerinde fiil çatısını ifade eden bir terime ve kavramsal seviyede bir tanımlamaya rastlanmaz. Hem kelime yapısı hem de söz dizimi açısından önemli bir konuma sahip olan bu mesele, Arap dilini konu edinen eserlerde genellikle müstakil başlık haline yer almaz. Fiillerle ilgili diğer konular arasında karışık olarak işlenir. Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in *Deḳâiku't-taṣrîf*i de diğerlerinden farklı değildir. Onun eserinde fiil çatısı konusuna, yeri geldikçe değinilmektedir. (2004, s. 34, 153, 154, 169, 178)

1.3.1. Fiil-Mef'ul İlişkisine Göre Sınıflandırma

Fiillerin sınıflandırılmasında özne-nesne ilişkisi önemli bir yer tutar. Burada, fiilin nesne boşluğu oluşturma kapasitesi belirleyicidir. Arapça geleneksel dil çalışmalarında nesneye gereksinim duyma yönünden fiiller müteaddî/geçişli ve lâzım/geçişsiz olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutulur. Birden fazla nesne alanlar ise müteaddî fiilin alt grubu olarak değerlendirilir. Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in tasnifi geleneksel sınıflandırmadan ayrıdır. Müellife göre nesne alma yönünden fiiller lâzım, müteaddî, mücâviz/iki mef'ule müteaddî ve mevsûl olmak üzere dört kısımdır.

1.3.1.1. اللَّازِم (el-Lâzım)

Özne yüklem birlikteliğinde nesneyi zorunlu kılacak bir boşluğun oluşmaması hali olarak tanımlanabilecek lâzım, çatisına göre fiil türlerinden birini oluşturmaktadır. Sürdürmek, sabit olmak, gerekli olmak, ayrılmamak vb. anlamları bulunan اللّٰزِم aslından türeyen (el-Halîl, 1980, s. VII-372) bu kelimenin geçişsiz fiilleri ifade eden bir terim olarak kullanılması hususunda dilciler arasında ihtilaf yoktur.

Bu istilâh hakkında Ebü'l-Kâsım el-Müeddib de diğer dilcilerden farklı düşünmez. (2004, s. 153) Müellif ayrıca, الْمُتَمَتِّع (el-mümteni') ifadesini de bu tür fiiller için kullanır. (2004, s. 224) Lâzım fiili tespit etmenin kolay bir yolunun olduğundan söz eden müellife göre ضَرَبْتُهُ "onu dövdüm" ve شَتَمْتُهُ "onu azarladım" örneklerinde olduğu fiilin mef'ul zamiri ile kullanılması anlam açısından bir bozukluk oluşturmaz fiiller lâzımdır. Ancak قَعَدْتُهُ ve قَمَّئْتُهُ gibi mef'ul zamirinin bitişmesi, anlam açısından uygun olmayanlar ise müteaddî fiildir. (2004, s. 153)

Halîl, (1980, s. VII-372) lâzım fiil kavramını az da olsa kullanırken talebesi Sîbeveyhi'nin bu terimi kullanmadığı görülmektedir. O lâzım fiilleri الَّذِي لَمْ يَتَّعَدْ إِلَيْهِ فِعْلٌ فَاعِلٌ "fâilin fiili mef'ule geçmeyen" (Sîbeveyhi, 1988, s. I-42) ya da الَّذِي لَا يَتَّعَدَاهُ فِعْلُهُ "fiili mef'ulüne geçmeyen fâil" (Sîbeveyhi, 1988, s. I-33) cümleleriyle anlatmaktadır. Sîrâfî'de (2008, s. II-352) lâzım fiiller hakkında الْفِعْلُ اللَّازِمُ ve الْغَيْرُ الْوَاقِعُ ifadelerine rastlanmaktadır. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'den sonra 5./11. yüzyılda Herevî'nin (1999, I-186) lâzım terimini çok sık kullandığı görülmektedir. Fiilleri mef'ul alabilen ve alamayan olarak ayırdıktan sonra her birini tanımlayan ve mef'ul alanları müteaddî, alamayanları ise lâzım olarak isimlendiren Cürçânî'den (1987, s. 56) sonra bu ikili tasnifin ve terimlerin kullanımı dilciler arasında yaygınlık kazanmıştır.

1.3.1.2. الْمُتَعَدِّي (el-Müte'addî)

Eylemin nesneye olan gereksiniminin bir nesne ile tamamlandığı fiil türlerine müteaddî fiil denmektedir. Bulaşmak, sınırı aşmak ve geçmek vb. anlamları olan الْعَدُو kökünden (İbn Fâris, 1979, s. IV-249) türeyen ve saldırgan, geçişli ve ettirgen manasına gelen الْمُتَعَدِّي kelimesi, (İbn Manzûr, 1993, s. XIV-304) erken dönemden itibaren geçişli fiiller için kullanılan bir terimdir. Halîl'in bu kavramı kullandığını gösteren net ifadelerle rastlanmasa da Sîbeveyhi (1988, s. I-33) ve sonrasında gelen dilciler kullanmıştır. Bu terimi selefleriyle aynı anlamda kullanan Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, (2004, s. 153, 161, 204) aynı zamanda müteaddî fiili ifade etmek üzere yaygın olarak الْوَاقِع (el-vâki') kavramına da yer vermektedir. (2004, s. 60, 64, 159, 174, 184) Tespit edilebildiği kadarıyla Halîl'in eserlerinde vâki' kelimesi müteaddî fiili çağrıştıracak şekilde sadece bir yerde geçmektedir. (el-Halîl, 1980, s. II-25) Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e kadar müteaddî fiile vâki' diyen başka dilci olmazken ondan sonra Enbârî'nin (2002, s. II-676) bir yerde bu tür fiillere vâki' dediği görülmektedir.

1.3.1.3. الْمُجَاوِز (el-Mücâviz)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in (2004, s. 155) sınıflandırmasına göre mücâviz, özne-yüklem ilişkisi bakımından fiilin kısımlarından birini oluşturmaktadır. Fiilde oluşan anlam boşluğu bir mef'ul ile dolan fiilleri müteaddî adı altında ayrı bir grup yapan müellif, fiilde oluşan anlam boşluğu iki mef'ul

karşılanmadığı, karşılanmışsa öznenin belirli ya da belirsiz olması belirleyicidir. Ayrıca, işin yapılma biçimi de önemlidir. Eylemin, özne tarafından gerçekleştirilmiş olması mümkün olduğu gibi özneyi de etkileyecek şekilde başkası tarafından da yapılmış olabilir. Eylemi yapan ve ondan etkilenenin aynı kişi olma ihtimali de vardır. Eylemin, birden çok kişi arasında karşılıklı ya da birlikte yapılmış olması da mümkündür. Bütün bunlar, fiilin oluşturduğu özne boşluğunun doldurulmasında dikkate alınması gereken ihtimallerdir. Arapçada, fiil ve fâiline göre malum/etken, meçhul/edilgen, mutâvaat/dönüslü ve müşareket/işteş gibi kısımlara ayrılan fiil türleri, Türkçeye kıyasla daha sınırlıdır. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, fâiline göre fiilleri müşâreket, mutâvaat, muzmer ve zâhir olmak üzere dört kısma ayırmıştır.

1.3.2.1. الفِعْلُ الْمُشَارِكُ (el-Fi'lü'l-Müşârik)

İşteş fiiller konusu, Arap gramerinde genellikle ayrı bir fiil türü olarak ele alınmaz. Bu konunun, fiilden fiil türetme sırasında anlamda ortaya çıkan değişiklikler çerçevesinde işlenmesi ve yapım eklerinin kök fiile müşâreket anlamı kattığının ifade edilmesi gelenek halini almıştır. Ancak işteşlik, birçok dilde olduğu gibi Arapçada da fiil çatısını ilgilendiren bir konudur. Arap dilinde işteş fiilin yer aldığı iki kalıp vardır. Bunlar مُفَاعَلَةٌ ve تَفَاعُلٌ kalıpları olup çoğunlukla eylemin iki ya da daha fazla özne tarafından birlikte yapıldığını gösterir. İlk dönem dilcileri gibi Ebü'l-Kâsım el-Müeddib de bu tür fiiller için müşareket terimini kullanmamıştır. Söz konusu iki kalıbın taşıdığı işteşlikten bahsederken müellif, "المُفَاعَلَةُ تَكُونُ مِنْ وَاحِدٍ وَأَكْثَرَ مَا تَكُونُ مِنْ اثْنَيْنِ" "müfâale ikiden çok kişi için olabileceği gibi tek kişi için de olabilir" ve "تَأْتِي تَفَاعُلْتُ مِنْ اثْنَيْنِ" "tefâül iki kişi içindir" ifadelerine yer vermiştir. (2004, s. 178)

1.3.2.2. الفِعْلُ الْمُطَاوِعُ (el-Fi'lü'l-Mutâvi')

Dönüslü fiil, çatı bakımından fiillerin bir türüdür. Eylemi yapan öznenin aynı zamanda eylemden etkilenmesi ya da öznenin fiilinin, yine kendine dönmesi olarak tanımlanan dönüslülük Arapçada mutâvaat olarak ifade edilir. Arapçada dönüslü fiiller اِنْفِعَالٌ ve اِفْتِعَالٌ kalıplarında gelir. Bilindiği kadarıyla mutâvaat terimini ilk kullanan Halîl'dir. (1980, s. II-209) Onun tanım yapmadan kullandığı bu kavram, sonraki dilciler tarafından da kullanılmış (el-Müberred, 1969, s. I-78; İbnü's-Serrâc, 1996, s. III-126; İbn Dürüsteveyh, 1998, s. 57; es-Sîrâfi, 2008, s. II-15) ve bu fiiller حُصُولُ الْأَثَرِ عَنْ "حُصُولُ الْأَثَرِ عَنْ" "müteaddî fiilin mef'ulü ile ilişkisinden ortaya çıkan netice" (el-Cürçânî, 1983, s. 218) şeklinde tanımlanmıştır. Cürçânî'de rastlanan bu tanımdan önce Ebü'l-Kâsım el-Müeddib (2004, s. 174) mutâvaatın tanımını "صَيْرُورَةُ الْأَمْرِ بِنَفْسِهِ مَفْعُولًا" "öznenin aynı zamanda nesneye dönüşmesi" olarak yapmıştır. Dönüslü fiili ilk tanımlayan kimselerin başında gelen müellifin yukarıdaki tanımı, günümüz modern dil çalışmalarındaki dönüslü fiil anlayışını daha yakındır. Ancak daha önce de değinildiği gibi onun ve eserinin dil çalışmalarında hak ettiği yeri zamanında alamaması, bu tanımın ve onun diğer görüşlerinin gerekli ilgiyi görememesine neden olmuştur.

1.3.2.3. الفِعْلُ الْمُضْمَرُ (el-Fi'lü'l-Muzmer)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, (2004, s. 210, 311, 441) fâilin belli olmamasından hareketle meçhul file muzmer demiştir. Bunun yanı sıra meçhul fiili el-bâtnü'l-muzmer şeklinde ifade ettiği de

olmuştur. Ayrıca diğer dilcilerin de kullandığı “مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ” fâili açıktan getirilmeyen fiil” tabirini de aynı filleri ifade etmek üzere kullanmıştır. Birçok kavram gibi muzmer kelimesinin meçhul fiil anlamında kullanılması da ona özgüdür. Basra ekolünün önemli temsilcilerinden olan Halîl (1980, s. III-112) ve Sîbeveyhi (1988, s. I-80) bu ifadeyi, genellikle mahzûf âmili belirten bir nahiv terimi olarak, ara sıra da zamir anlamında kullanmıştır. Muzmer kavramının bu iki anlamda kullanılması konusunda Basra ve Kûfe ekolüne mensup dilciler arasında anlayış ayrılığı yoktur. (el-Ferrâ, 1955, s. I-48)

1.3.2.4. الْفِعْلُ الظَّاهِرُ (el-Fi' lü'z-Zâhir)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, (2004, s. 34) zâhir ifadesi ile malum fiili kastetmiştir. Bu tür fillerin fâilinin bilinir olma özelliğini, fiile yansıtarak böyle bir isim tercihinde bulunan müellif, söz konusu isimlendirmeye diğer dilcilerden ayrılarak özgün bir davranış benimsemiştir.

1.4. Yapı Bakımından Fiiller

İştikak konusunda Kûfeliler gibi düşünen Ebü'l-Kâsım el-Müeddib kelimelerin kök halinin mâzi fiil olduğu görüşündedir. Bu nedenle onun eserinde mâzi önemli bir yer tutmaktadır. Eserinin neredeyse tamamını basit ve türemiş kelimeler üzerine kurgulamasına rağmen müellifin tasnif tarzı geleneksel yapıdan farklıdır. O, mücerred ve mezîd fiiller için ayrı başlıklar açmamıştır. Sahîh, sakîm, mehmûz ve mefkûk fiiller onun eserinin ana bölümlerini teşkil etmektedir. Bu fiil gruplarından her birinin mücerred ve mezîd versiyonlarını ilgili başlık altında ele almıştır. Bu yönüyle onun tasnif biçiminin oldukça sistematik olduğu gözlemlenmektedir.

Fiil	Kısımları	Türleri	Örnek
الأفعال المجردة (el-Ef' âlü'l- mücerrede)	الثلاثي (eš-Šülâšî)	الظاهر (ež-Zâhir)	عَفَرَ
		المُدْغَم (el-Müdğam)	عَقَّ
	الرُّبَاعِي (er-Rubâ'î)	مُخْتَلَفُ الحُرُوفِ (Muhtelifü'l-ħurûf)	قَرَطَسَ
الأفعال المزيدة (el-Ef' âlü'l- mezîde)	الثلاثي (er-Rubâ'î)	مُخْتَلَفُ الحُرُوفِ (Muhtelifü'l-ħurûf)	اسْحَنْفَرَ
		المُدْغَم (el-Müdğam)	اسْبَنْكَرَ
	الرُّبَاعِي (er-Rubâ'î)	المُحَدَّثُ الْمَبْنِي مِنَ الثَّلَاثِي (el-Muħdesü'l-meni mine'š-šülâšî)	أَحْسَنَ
		المَوْلَدُ الْمَبْنِي مِنَ الثَّلَاثِي (el-Müvelled mine'š-šülâšî)	ضَرَبَ
		المَوْلَفُ (el-Müellef)	صَرَصَرَ
الخُمَاسِي (el- ħumâsî)	المَبْنِي مِنَ الثَّلَاثِي (el-Menbi mine'š-šülâšî)	اِخْدَوَدَبَ	
	المَبْنِي مِنَ الرُّبَاعِي (el-Menbi mine'r-rubâ'î)	سَبَّحَلَ	

Tablo 3: Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Fiilleri Yapı Bakımından Tasnifi

1.4.1. الأفعال المجردة (el-Ef' âlü'l-Mücerrede)

Arap dilinde tek harfli fiilin olmadığını söyleyen Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre, (2004, s. 382) “عَ وَعَى ve وَعَى vb. fiillerden türeyen emir kipinde عَ الْحَدِيثِ “konuş” ve زَيْدًا قِ زَيْدًا “Zeyd'i koru” gibi ses veya

harf düşmesi olan yapılar tek harfli olarak kabul edilemez. Sünâiyye³ kuramında Halîl'e atıfta bulunan müellif, iştikakta esas olmaya elverişliliği ve söylenmesinin kolaylığı gibi sebeplerle iki harften oluşan dilsel yapıların, iştikakın ilk formları olduğunu düşünmektedir. Ancak teoride mümkün olan birçok türemiş yapının kullanım açısından mühmel olduğu görüşündedir. O, biri *صَمْن* ve *دَد* gibi birinci ve ikinci harfleri aynı olanlar, diğeri ise *فَر* ve *رُق* gibi birinci ve ikinci harfi farklı olanlar olarak ikiye ayırdığı sünâî köklerden fiil türeme olgusunu, *عَقَى* ikili yapısı üzerinden açıklamaktadır. Bu kelime, *عَقَى* ve *عَقَّ* olmak üzere iki değişkesi olan kök yapısıdır. Kök hâlinde olan bu yapıya *ر* (râ) harfinin eklenmesiyle *ب* (be) harfinin eklenip taklib metodunun uygulanmasıyla 24 farklı fiil türetilmiş olur. İştikak sürecinin son aşamada dördü yapıya *ل* (lâm) harfi eklenerek türetilen fiil 120'ye ($24 \times 5 = 120$) çıkmış olmaktadır. (2004, s. 384, 385) Sünâiyye teorisine yaklaşımından da anlaşıldığı üzere Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, Arap dilinde türememiş fiilleri iki, üç, dört ve beş harfli olarak dört kısma ayırmaktadır. Ona göre altı ve daha fazla harfli mücerred fiil bulunmamaktadır.

İki harften meydana gelen fiillerin pratikte kullanımı olmayan ve iştikakta asıl olan yapılar olduğunu düşünen Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, sülâsî mücerred fiilleri ikiye ayırmaktadır. Müellife göre *عَقَر* gibiler *الثَّلَاثِي الظَّاهِر* (eş-şülâsî eż-żâhir), *عَقَى* gibi olanlar ise *الثَّلَاثِي المدغم* (eş-şülâsî el-müdğam) fiildir. (2004, s. 383)

Müellif, *قَرَطَسَ* "kâğıda koydu, hedefe isabet ettirdi" (el-Halîl, 1980, s. V-250) ve *نَحْرَجَ* "yuvarladı" (Ömer, 2008, s. I-725) gibi dört harfli fiillere *الرُّبَاعِي مُخْتَلِفُ الحُرُوف* (er-rubâ'î muhtelifü'l-ğurûf) ismini vermektedir. (2004, s. 187)

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, (2004, s. 183, 188) diğer dilcilerin aksine Arap dilinde aslı beş harfli olan bir fiil grubunun varlığından bahsetmektedir. Müellif, bu gruba giren ve *اسْحَنْفَرَ* gibi olanları *الخَمَاسِي مُخْتَلِفُ الحُرُوف* (el-ğumâsî muhtelifü'l-ğurûf), *اسْبَكَرَ* gibi fiilleri ise *الخَمَاسِي المدغم* (el-ğumâsî el-müdğam) olarak isimlendirmektedir. Arap dilinde türememiş fiillerin en fazla beş harfli olabileceğine dair Halîl'in görüşüne göndermede bulunan müellif bu konuda ondan etkilenmiştir. Halîl'e göre (1980, s. I-16, 49) *اسْبَكَرَ*, *اسْحَنْفَرَ*, *اسْحَنْفَرَ* ve *فَرَزَدَقَ* gibi fiiller humâsî mücerredir. Bu fiillerin ilk harfi olan *أ* (hemze) okumayı mümkün kılmak amacıyla gelmiştir. Kelimenin köküne dahil değildir. Halîl'in bu görüşü sonra gelen dilciler tarafından kabul görmemiştir. Müellif'in bu fiillerin başındaki hemzelerle ilgili izahı Halîl'den farklıdır. Bu fiillerin çekimlenebilmesi ya başına hemze getirerek *فَرَزَدَقَ يَفْرَزِدُقُ* şeklinde ya da kök harflerinden birinin düşürülmesiyle *فَرَزَدَقَ يَفْرَزِدُقُ* şeklinde olacaktır. Ona göre, humâsî mücerred fiillerin kiplerinin çekimiyle ilgili bu iki seçenekten başkası mümkün değildir.

Sîbeveyhi'ye göre, (1988, s. III-231, IV-76) *اسْحَنْفَرَ* fiili *افْعَلَّلَ* ise *افشَعَرَ* vezninde mezîd bir fiildir. Ezherî ve Cevherî (2001, s. V-222) de *اسْحَنْفَرَ*'nin *سَحْفَرَ* rubâî kökünden türediğini söylemiştir. *اسْبَكَرَ* fiilinin de *سَبَكَرَ* kökünden türediği dilciler arasında genel kabul görmüştür. Sonuç olarak Halîl'in humâsî mücerred ile ilgili görüşüne kendisinden sonra Ebü'l-Kâsım el-Müeddib rağbet etmiştir.

1.4.2. الأفعالُ المَزِيدَةُ (el-Ef'âlü'l-mezîde)

³ Sünâiyye teorisi ile ilgili bk. (Gündüzöz, 2015, s. 62)

Ebü'l-Kāsım el-Müeddib, (2004, s. 187, 188, 383, 384) dört harfli mezîd fiilleri üç kısma ayırmıştır. Sülâsî fiile bir tane yapım eki getirilerek türetilen أَحَسَنَ gibi fiiller rubâînin الرَّبَاعِي المَخْدَث gibi fiiller rubâînin الرَّبَاعِي المَخْدَث (er-rubâ'î el-muḥdesü'l-meni mine'ş-şülâsî) kısmını teşkil ederken, صَرَبَ ve رَهَشَشَ gibi son harfin tekrarlanmasıyla türetilen dört harfli fiiller الرَّبَاعِي المَوْلَد المَبْنِي مِنَ التَّلَاثِي (er-rubâ'î el-müvelledü'l-meni mine'ş-şülâsî) fiil grubunu oluşturur. (2004, s. 187) Genellikle yankı ve seslerin taklit edilmesi yoluyla türetilen ve müellifin tarafından الرَّبَاعِي المَوْلَف (er-rubâ'î el-müellef) (2004, s. 383) ismiyle anılan fiiller, rubâî mezîdin başka bir kısmını oluşturur. Bunlar, bir tür çınlama ya da tınlama eylemini ifade eden ve صَهّ sesinin tekrarlanmış halinden oluşan صَهَّصَه "çınladı", فَهّ sesinin birleşmiş halinden ibaret olan فَهَّه "kahkaha attı" ve çekirge ötüşünün yansıması olan صَرَّصَرَّ sesinden çekirge sesinin sürekli ve hızlı ötmesi anlamına gelen صَرَّصَرَّ gibi fiillerdir. (2004, s. 384)

Ebü'l-Kāsım el-Müeddib, beş harfli mezîd fiilleri de ikiye ayırır. Bunlardan aslı üç harfli olan اَحَدَوَدَبَ gibi fiiller الخُمَاسِي المَبْنِي مِنَ التَّلَاثِي (el-ḥumâsî el-menbi mine'ş-şülâsî) kısmını, سَبَحَلَّ gibi kök hali dört harfli olanlar ise الخُمَاسِي المَبْنِي مِنَ الرَّبَاعِي (el-ḥumâsî el-menbi mine'r-rubâ'î) kısmını oluşturur. (2004, s. 188)

Arap dilinde yapım eki almamış altı harfli fiilin bulunmadığı, yapım eki almış altı harfli fiilin ise varlığı konusunda dilciler arasında görüş ayrılığı yoktur.

SONUÇ

Ebü'l-Kāsım el-Müeddib, sarfın neredeyse bütün meseleleriyle ilgilenen önemli bir dilcidir. Arapça fiilleri tasnif sistemi onun özgün yönlerinden birini oluşturmaktadır. Söz konusu tasnifin bir kısmında diğer dilcilerle örtüşse de onlardan ayrılan yönleri daha fazladır. Özellikle müellifin kendisinden önceki dil çalışmalarından farklı bir fiil tasnifi denemesi ilgi çekicidir. Bununla birlikte bazen fiili, mefkûk ve müvâî kısımlarına ayırması örneğinde olduğu gibi gereğinden fazla kısımlara ayırmıştır. Bu da gereksiz bir fazlalık oluşturmuştur.

Zamanı gösteren formların sınırlılığını ve hikâye-rivayet gibi kiplerin eksikliğini telafi için daha çok çalışmanın yapılmasının gerekliliği ortadadır. Ayrıca Arapça fiillerin, modern dönemde ortaya çıkan gelişmeler ışığında özellikle dilbilimsel sınıflandırılmasının yeniden yapılması gerekmektedir. Gelişmiş diğer dillerle mukayeseli olarak yapılacak dilbilimsel tasnif neticesinde, fiiller bakımından Arapçanın güçlü ve eksik yönlerinin tespiti daha kolay olacaktır. Müellifin aktardığı bilgilerin bu tür bir çalışmaya önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, Ebü'l-Kāsım el-Müeddib'in fiillere bakışının genel bir şeması çıkarılmaya çalışılmıştır. Müellifin bütün görüşlerinin doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Onun tasnif sisteminin tutarlılığı ve gramer kurallarının genel geçerlilik şartlarını sağlayıp sağlamadığı ayrı bir çalışma konusudur. Yapılacak başka çalışmalarla konunun daha derinleştirilmesinin ve modern dönem dil çalışmalarıyla mukayeseli bir analizinin yapılmasının, Arapça fiil çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAÇA

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî (1994). *el-Fuṣūl fi'l-uṣūl*. 4 Cilt. (2. bs). (Thk: Uceyl Câsim). Kuveyt: et-Turâsü'l-Arabî.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (1987). *Tâcü'l-luğa ve shâhu'l-'Arabiyye*. 6 Cilt. (4. bs). (Thk: Ahmed Abdülgafûr Attâr). Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyin.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân (1987). *el-Miftâh fi's-şarf*. (1. bs). (Thk: Alî Tefk el-Hamed). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf (1983). *et-Ta'rîfât*. (1. bs). (Thk: Komisyon). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Daşkiran, Yaşar (2015). "Temâm Hâssân'ın Dil Anlayışı: Karineler Teorisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 56, S 2, 149-163.
- Doğan, Nuh (2018). "Söz Dizimsel Açından Türkçe Fiil Sınıfları". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* C 7, S 4, 2204-2225.
- Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, b. Muhammed b. Saîd (2004). *Değâiku't-taşrîf*. (1. bs). (Thk: Hâtim Sâlih Dâmin). Dımaşk: Dâru'l-Beşâir.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn (2002). *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. (1. bs). (Thk: Cevdet Mebrûk – Muhammed Mebrûk). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (2001). *Tehzîbü'l-luğa*. 8 Cilt. (1. bs). (Thk: Muhammed Avd Mur'ib). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm (2003). *Divânü'l-edeb*. 4 Cilt. (1. bs). (Thk: Ahmed Muhtâr Ömer). Kahire: Müessesetü Dâri's-Şa'b.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (1955). *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. (1. bs). (Thk: Ahmed Yûsuf Necâtî - M. Alî en-Neccâr). Kahire: Dâru'l-Mısıriyye.
- Gündüzöz, Soner (2015). *Arapçanın Söz Varlığı*. (1. bs). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (1985). *Kitâbü'l-Cümel fi'n-nağv*. (1. bs). (Thk: Fahreddin Kabâve). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (1980). *Kitâbü'l-Ayn*. 8 Cilt. (1. bs). (Thk: Mehdî Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî). Bağdat: Dâru Mektebeti'l-Hilâl.
- Herevî, Ebû Sehl Muhammed b. Alî b. Muhammed (1999). *İsfâru'l-faşîh*. 2 Cilt. (1. bs). (Thk: Ahmed b. Saîd b. Muhammed). Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye.
- Huber, Emel (2013). *Dilbilime Giriş*. (1. bs). İstanbul: Yabancıdil Yayınları.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân (1954). *el-Münşif*. 3 Cilt. (1. bs) (Thk: İbrâhîm Mustafa - Abdullah Emîn). Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî (1987). *Cemheretü'l-luğa*. 3 Cilt. (1. bs). (Thk: Remzî Münîr el-Ba'lebekkî). Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin.
- İbn Dürüsteveyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer (1998). *Taşhîhu'l-faşîh*. (1. bs). (Thk: Muhammed Bedevî el-Mahtûn). Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed (1979). *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. 6 Cilt. (1. bs). (Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed (1993). *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. (3. bs). Beyrut: Dâru Sader.

- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl (1996). *el-Muḥaṣṣaṣ*. 5 Cilt. (1. bs). (Thk: Halîl İbrâhîm Ceffâl). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl (2000). *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*. 11 Cilt. (1. bs). (Thk: Abdulhamid el-Hindâvî). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed (1992). *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*. 2 Cilt. (1. bs). (Thk: Hâtim Sâlih Dâmin). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl (1996). *el-Uşûl fi'n-naḥv*. 4 Cilt. (3. bs). (Thk: Abdülhüseyn el-Fetlî). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbnü's-Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (2002). *İşlâhu'l-mantık*. (1. bs). (Thk: Muhammed Mur'ib). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Köse, İrfan (2022). *Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Dileliği ve Metodoloji Açısından Dekâiku't-Taşrîf Adlı Eseri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli (2011). (Çev: Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Martinet, André (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (2. bs). (Çev: Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (1969). *el-Muḥtedab*. 4 Cilt. (1. bs). (Thk: Muhammed Abdülhâlik Uzayme). Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Ömer, Ahmed Muhtâr (2008). *Mu'cemü'l-luğati'l-Arabiyye el-mu'âşara*. 4 Cilt. (1. bs). Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Şâgânî, Ebü'l-Fezâil Razıyyüddîn Hasen (1970). *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-şıla li Kitâbi Tâci'l-luğa ve şihâhi'l-'Arabiyye li'l-Cevherî*. 6 Cilt. (1. bs). (Thk: Komisyon. Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütüb.
- Sâmerrâî, İbrâhîm (2001). "Arapça'da Fiil ve Fiil Sistemi". (Çev: Ahmet Bostancı). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C 3, S 3, 351-358.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân (1988). *el-Kitâb*. 4 Cilt. (3. bs). (Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh (2008). *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*. (1. bs). (Thk: Ahmed Hasan Mehdîl - Alî Seyyid Alî). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk (1986). *el-İzâh fî ileli'n-naḥv*. (5. bs) (Thk: Mâzin el-Mübârek). Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

OKTAY YİVLİ

Kırk Yama

AŞK, EDEBİYAT ve ÖTEKİ ŞEYLER

Günce Yayınları

Mahmut Babacan

Üniversiteler İçin

Türk Dili Kompozisyon Bilgileri

Günce Yayınları

8.
BASIM

Başka Bir Tarih Hayal Etmek

TÜRK EDEBİYATINDA ÜKRONYA

MURAT GÜR

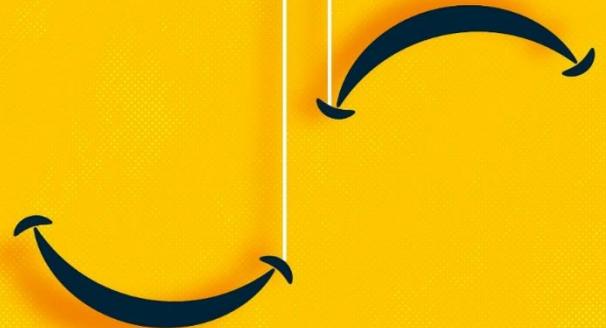

Günce Yayınları

DR. MUSA ERASLAN

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİNDE

MİZAH VE İRONİ

Günce Yayınları